

TİL BİLİMİ HÁM ÁDEBİYATTANÍW

Til bilimi

АРАБ ТИЛИ ҲАҚҚИНДА УЛЫЇМА МАҒЛЫЇМАТ

Ж.Ишаев – оқытушы

Нөкис Мухаммад ибн Ахмад ал-Беруний орта арнаўлы ислам билим журты

Таянч сўзлар: грамматика, луғат, алифбо, харф, мадраса, мамлакат, адабий, шева, араб тили.

Ключевые слова: грамматика, словарь, алфавит, буква, медресе, республика, литературный, диалект, арабский язык.

Key words: grammar, dictionary, alphabet, letter, madrasah, country, literal, dialect, Arabian.

Ғарезсизлик жылларының дәслепки күнлеринен ҳазирги күнге шекем елимизде жәмийетлик турмыстың барлық тараўларында болғанындай, билимлендириў тараўында да түпкилики өзгерислер әмелге асырылып келинбекте. Соның ишинде Республикамызда соңғы жыллары Шығыс тиллерин, атап айтқанда, араб тилин үйрениўге үлкен дыққат бериле баслады хәм бул тараўда анық жумыслар әмелге асырылды. Әсиресе, араб тили пәнинен көплеген бағдарламалар, оқыў колланбалары хәм сабақлықлар ислеп шығылды. Бурын араб тили Республикамыздың Ташкент ислам институты, Ташкент ислам университети, Ташкент мәмлекетлик шығыстаныў институты хәм орта арнаўлы билим журтларында тийкарғы пән сыпатында оқытылып келинген болса, ҳазирги күнге келип, булардан тысқары Ислам халық аралық академиясы, Ҳәдис илими мектеби хәм Мир Араб Жокары медресеси сыяқлы мукаддес дәрғайларда да тийкарғы пән сыпатында оқытылып келинбекте. Әсиресе, өткен 2018-жыл январь айының басынан баслап Имам Бухарий атындағы Ташкент ислам институты хәм барлық орта арнаўлы ислам билим журтлары дәрғайында үш айлық «Араб тили» курслары да ашылған. Халқымыз ишинде басқа тиллер қатары араб тилин үйрениўге қызығыўшылар кем емес.

Араб тилинде жәхән мәдениетиниң дүрданаларына айланған көплеген әдебий-көркем, философиялық, диний, тарийхый хәм сиясий темалардағы шығармалар дөретилген.

Елимиздиң тилтаныўшы алымлары араб тилин үйрениўге тийисли оқыў әдебиятларын таярлаў бойынша әсирлер даўамында қәлиплескен үлкен тәжирийбеге ийе. Усы орында Хорезм үлкесинен алыс Арабстанға барып, араб тили грамматикасын[1] жетик тәризде ислеп шыққан, илим-пәнниң көплеген басқа салаларында да даңққа ерискен Махмуд Замахшарий[2] бабамызды еске алайық. Сондай-ақ, елимизден жетилисип шыққан имам Бухарий, Әбиў Ййса ат-Термизий, ал-Хорезмий, Әбиў Райхан Беруний, Ибн Сина, Мырза Улыббек сыяқлы көплеген ұатанласларымыз өзлериниң илимий-ағартыўшылық шығармаларын араб тилинде жазған. Бүгинги күн жас кадрлары бул шығармаларды оқыў, оларды илимий анализлеў хәм де аўдарып, халқымыз итибарына усына алыўы әхмийетли мәселелерден есапланады.

Араб тили әлипбесинде 28 ҳәрип бар. Араб тилинде сөзлер оң тәрәптен шепке қарап жазылады хәм оқылады. Сөзлер өткермеленбейди. Ҳәриплер қатар үстине яки қатар астына жазылыўы менен де өз ара парьқланады. Араб жазыўы өзиниң дәўирлик басқышлары бойынша бир неше түрлерге бөлинип, олардың белгилери кұфий, сулс, насх, настаълик, риқъа, фарсий хәм райханий сыяқлы жазыўлар есапланады[3].

Бул тил бүгинги күни жәхән тиллериниң алтаўының бири есапланады хәм ҳазир дүньяда бул тилде 5600 ден аслам тил хәм диалектлер бар. Тилтаныўшы алымлардың айтыўынша, араб тили грамматикалық қурамалылығы жағынан Қытай тилинен кейин екінши орында турады. Бирлескен Миллетлер Шөлкеми кеңеслеринде ис жүргизиў ушын қолланылатуғын жети тилдиң бири де араб тили. Шет тиллерди үйрениў-

шилер ушын араб тилин үйрениўдиң әхмийетлилиги бул тилдиң Бирлескен Миллетлер Шөлкеми Бас ассамблеясының рәсмий хәм ис жүргизиў тили екени, барлық араб мәмлекетлеринде мәмлекетлик тил сыпатында тән алынғаны менен белгиленеди. Бул тилде БМШ, Араб мәмлекетлери лигасы, Парсы қолтығы араб мәмлекетлери кеңеси, Араб тили Академиясы, Ислам Робитасы шөлкемлери сыяқлы бир қатар халық аралық шөлкемлерде кеңеслер, сессиялар хәм мәжлислер алып барылады.

Ҳазирги ўақытта араб мәмлекетлери дүньяның сиясий, социаллық, экономикалық салаларында айрықша орын ийелемекте хәм тәсири менен абырайы асып бармақта. Бул араб мәмлекетлери тийкарынан Парсы қолтығы, Ҳинд океаны, Жер Орта теңизи, Атлантика океаны жағаларына, Азия континентиниң кубла-батыс, Африка континентиниң арқа регионларында жайласқан. Ҳазирги ўақытта Ғарезсиз жигирма еки араб мәмлекетиниң улыўма халқының саны 190 миллионнан аслам.

Араб тили сомий тиллери семьясының кубла шақапшасына киреди. Бул топар және иврит (яхудий), ойсор, амхар хәм хорари тиллерин өз ишине алады. Классик араб тили – Қураны кәрийм[4] тили тийкарында заманагөй араб әдебий тили қәлиплескен. Барлық араб мәмлекетлери рәсмий сөйлесиўлерди усы тилде – заманагөй әдебий тилде алып барады, ғалаба хабар кураллары – баспасөз, радио, телевидение де усы тилди қолланады. Бирақ, араблардың күнделikli турмысында қолланатуғын сөйлесиў тиллери араб әдебий тилинен парьқланады. Сондай-ақ, түрли регионлардағы араблардың тиллери бир-биринен парьқланады. Бул парьқ айырым аймақларда сондай дәрежеде үлкен, халықтың саўатсыз бөлими өз мәмлекетиниң рәсмий тилин зорға түсиниўи, хәттеки түсине алмай қалыўы да мүмкин.

Бул қурамалы социаллық машқаланың келип шығыўына себеп болған факторлар тийкарынан төмендегилер:

1) Әдебий тилдиң тийкары болған Қураны кәрийм Ҳижаз арабларының Қурайш диалектинде пайда болған. Сол ўақыттағы басқа араб кәўимлериниң тиллери қурайшлылардыкиннен әдеўир парьқланған. Қурайшлылардың сол ўақыттағы тили Қураны кәрийм аятларында мөрленип, әсирлер даўамында өзгериссиз сақланып келмекте. Ал, басқа тиллер, тиллер раўажланыўының улыўма ынамлылықлары бойынша раўажланып, өзгерип бармақта. Ақыбетинде ортадағы парьқ үзликсиз артып бармақта.

2) араблар келип шығыўы жағынан еки тайпаға бөлинеди:

Негизги араблар (мысалы, Арабстан ярым атаўының кубласындағы араблар).

Арабласқан араблар (мысалы, Арабстан ярым атаўының арқасындағы араблар), яғный Ислам келиўинен алдын араб болмаған, мусылман болғаннан кейин ўақыт өтиўи менен негизги миллетин умытып, өзін араб есаплай баслаған халықлар (мысалы, Арқа Африкада жасаўшы араблар).

«Арабласқан араблар»дың тиллерине алдыңғы ана тиллери тәсир көрсетпей қалыўы мүмкин емес еди, әлбетте. Тил хәм диалектлер арасындағы парьқтың

әдеуір бөліми усы фактор менен байланысly.

3) XV әсирден баслап араблар жасайтуғын регионлардың көпшилик бөліми Усманий түрклер карамағында болды. XVIII әсирден XX әсирдің екінші ярымларына шекем араб үлкелеринде Европаның колонизатор мәмлкетлери (Англия, Франция, Германия, Италия сыяклы) де өз хукимлерин өткизди. Бул да тилде өз сәулелениуин таппай қалмады.

Араб тили түсиниги хәзирги күни бир-биринен парықланатуғын кеминде үш тилди қамтып алады:

Әдебиетлар

1) <https://uz.m.wikipedia.org> – Грамматика грекше сөз болып, «хәрип жазыу өнери» мәнисин аңлатады. Грамматика тилтаныудың сөзлер өзгеріу формалары хәм гәптиң типлерин үйреніуши, сөз бирикпелериниң формаларын үйреніуши бөліми.

2) <https://muslim.uz> – Март 21, 2018. Бул бабамызды араблар өзлери тән алады – егер хорезмлы аз-Замахшарий болмағанда олар өз тилиниң нызам-қағыйдаларын толық биле алмаған болар еди. «Аз-Замахшарий арабларға араб тилини ұғатқан олим» - Узбекистон мусулмонлар идораси матбуот хизмати.

3) М.Хасанов. М.Абзалова. Араб тили дарслари.(ўқув қўлланмасы). – Тошкент: «Хилол», 2010. 6-б.

4) <https://kukaldosh.uz> 21.02.2018. Қўқалдош орта арнаулы ислам билим журты оқытушы Шухратжон Ҳакимов (Аллах таала тәрәпинен периште Жәбрайл алайхиссалам арқалы ақырғы пайғамбар Мухаммад алайхиссаламға нәзил қылынған илахий китап).

Мақолада араб тили ҳақида, юртимизда бу тилни ўганиш учун мавжуд имкониятлар, араб тилининг ривожланиш тарихи ва бу тилнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида қизикарли маълумотлар келтирилган.

В данной статье описываются возможности изучения арабского языка, излагается история развития и особенности арабского языка.

There is given some interesting information about the Arabian language, possibilities to learn this language in our country, history of development the language and peculiarities of this language.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

АРАБ ТИЛИН ҮЙРЕТИҮ, ҮЙРЕНИҮДИН ҲҲМИЙЕТЛИ МҲСЕЛЕЛЕРИ

Ж.Ишаев – оқытушы

Нөкис Мухаммад ибн Ахмад ал-Беруний орта арнаулы ислам билим журты

Таянч сўзлар: адабий тил, ўкитувчи, талаба, хусусият, таржима, фонетика, морфология, синтаксис, сўз, гап, киёс, таълим, муталаа.

Ключевые слова: литературный язык, учитель, студент, возможности, перевод, морфология, синтаксис, чтение, слово, предложения, сопоставление, образование.

Key words: literary language, a teacher, a student, character, possibilities, phonetics, morphology, syntax, word, sentence, comparison, education, reading.

Өзбек тили де өзиниң раўажланыуында шараятына қарай түркий хәм басқа тиллер менен жақын қатнаста болып, олар өзбек тилиниң сөзлик қурамы хәм грамматикалық қурылысына тиккелей тәсир еткен. Әсиресе, Орайлық Азия хәм Волга бойында Ислам дининиң жайылыуы, XI әсирден кейин араб тилиниң илим сыпатында кең тарқалыуы өзбек тилинде араб элементлериниң кең қолланылыуына алып келди. Өзбек тили қурамына араб элементлериниң кирип келиуи парсы тили, яғный парсы көркем әдебияты тили арқалы да жүз берген. Демек, өзбек көркем әдебияты, өзбек әдебий тилиниң раўажланыуында араб тилиниң орны сезилерли. Ал, бул хәзирги илим талап етиушилерге араб тилиниң өзгешеликлерин хеш болмағанда зәрүрлик дәрежесинде билиуди талап етеди.

Буннан тысқары, мәнауйятымыз тарийхына тийисли болған илимий хәм әдебий шығармалардың көпшилиги араб тилинде жазылған. Бул шығармаларды бүгинги күни үйрениу үлкен ҳәмиётке ийе болып, тарийх, тил хәм әдебиет сыяклы пәнлер бойынша илимий изертлеулер алып барып атырғанлар ушын ҳәмиётли дерек болып есапланады. Араб жазыуы хәм тилин үйрениу тарийхий дереклер менен танысуы хәм олардан илимий, әмелий мақсетлерде пайдаланыу имканиятын береді.

Хәр бир исеним ийеси өз дининиң негизги дереги болған илахий китаптар жазылған тилди билиуи менен эзиз екен, оларды аударыу процесинде қатаң рәуиште жоғалтылатуғын мәнилерди негизги ҳалында сақлап қалуы, илахий ҳәмиётлерди пайғамбарлардың (алайхимуc салам) тиллеринен қалай айтылған болса, сондайлығынша үйрениу хәм оларды әуладтан-әуладқа жеткерип беріуіге имканият береді.

Араб тилиниң ең уллы пазыйлетлеринен бири – оның Қуран, хәдиси шәрийф тили екенлигинде. Араб тили инсанниң ой-пикиринде пайда болыуы мүмкин

1) Классикалық араб тили – Қураны кәрийм, хәдиси шәрийфлер, Исламға шекемги болған «жәҳилия» хәм дәслепки Ислам дәуири әдебияты тили;

2) Хәзирги заман араб әдебий тили – классик тил тийкарында раўажланған, заманагөй раўажланыуды өзінде сәулелендирген, хәмме араб мәмлкетлери тәрәпинен рәсмий тил сыпатында тән алынған тил;

3) Хәр бир регионның өзине тән болған жанлы сөйлесиу тили – диалектлер.

болған хәр қандай мәнини баян ете алыушы түсиникли, ең фасоҳатли (тынық), ең балағатлы (дилўар) тил, дейди Ҳафыз ибн Касир разыллаху анху.

Имам Шафеий[1] раҳматуллаҳи алайҳи: «...Ким араб тилин үйренсе, тәбияты жумсақ болады...» [2], деген.

Хәр бир тил белгили бир аймақта қарым-қатнас қуралы, миллетлер аралық танысуы хәм дослық қуралы есапланады. Кимниң жоқары мақсетлеринен бири көплек тиллер ишинен араб тилин, яғный Қураны кәрийм, хәдиси шәрийф хәм араб тилинде жазылған әдебиетларды үйрениу ямаса араб тили аудармашысы болыу екен, бул мақсетлерге ерисіу ушын алды менен, араб тили грамматикасы – сарф (илимлер анасы) хәм нахв [3] (илимлер атасы) ды үйрениу зәрүр.

Тарийхшы өткир алым Ибн Халдун былай дейди: «Талабаларға илим үйретиу әсте-ақырын, аз-аз, басқышпа-басқыш болса пайдалы болады»[4]. Бул Алымның сөзлерине сүйенетуғын болсақ, бул бойынша бизге араб тилин үйрениуде енди жаңа баслаушылар ушын жүдә қолай болатуғын дереклерден бири «Ад-дурус ан-нахўийя» китабы есапланады. Себеби, бул китапта келген грамматикалық қағыйдалардың барлығы аңсат хәм избе-излик усылында берілген хәм де олардың көпшилигине аятлы кәриймалар, хәдиси шәрийфлер хәм уллы инсанлардың хикметли сөзлери хәм белгили қосықларынан мысаллар келтирилген.

Бул китаптан яки басқа дереклерден араб тилин үйрениу хәм үйретиу ушын хәрәкет етип атырған илим талап етиушилерге устазлардан еситкен, китаптарда оқыған хәм тәжирийбелерге сүйенип, төмендеги пикир хәм усынысларды келтиремиз:

- Ең алды менен талабаның сабаққа болған қызығушылығын, интасын хәм ықласын ояту; Себеби, талаба үйренип атырған пәнине қызықпайды екен, жақсы нәтийже шығуы қыйын. Оннан қалса, талабада илимге болған талпынуы, инта хәм ықласты көрген